

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült
az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

ANTIK ESZMETÖRTÉNET

Dr. habil. Mogoródi Emese

4. Téma

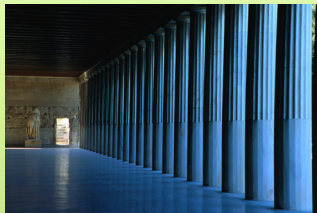
A görög demokrácia és a szofisták

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

4. TÉMA

1. Lecke

A klasszikus kor és a szofisták

10 – 15
PERC

FŐBB KORSZAKOK

- I. A „palotakultúrák” kora (bronzkor)
(kb. 3000-1150)
- II. A mükénéi kultúra bukása és a „sötét kor”
(kb. 1200/1150-850)
- III. A geometrikus kor (a gyarmatosítás kora)
(875 – 750 v. 700)
- IV. Orientalizáló kor (korai archaikus kor)
(kb. 750/700 - 630)
- V. Archaikus kor (kb. 630-490)
- VI. Klasszikus kor (490-323)**
- VII. Hellenisztikus kor
(323-Kr.e. 146/Kr.u.31/Kr.u.330)

A klasszikus kor (490-323)

A **klasszikus kor** a legelterjedtebb datálás szerint a **perzsák felett aratott első görög győzelemtől (490 Marathón) Nagy Sándor haláláig tart**. Athén vezető szerepe a térségben, a klasszikus görög kultúra, irodalom, művészet, a demokrácia kialakulása, a legnagyobb hatású görög **filozófusok, orvosok, történészek, tudósok** munkássága mind erre a korszakra esik.

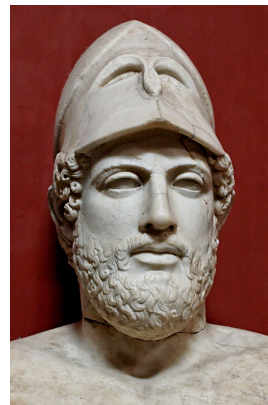
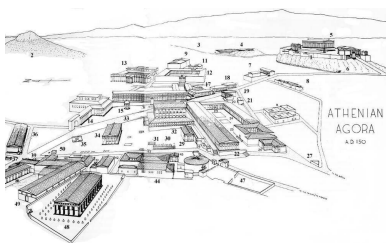
Fontos események

- 490 Marathóni csata
- 480 Szalamiszi csata
- 478 Déloszi Szövetség
- 461-451 1. peloponnészoszi háború
- 449 Kalliaszi béke (Athén és Perzsia között)
- 445 30 éves béke (Athén és Spárta között)
- 431-404 2. peloponnészoszi háború
- 404-403 Harminc zsarnok
- 403 A demokrácia restaurálása
- 359-336 II. Philipposz
- 336-323 Nagy Sándor

Kiemelkedő alakok

- **Periklész** (495-429) – államférfi, hadvezér, a közvetlen **demokrácia** bevezetője Athénban (461)

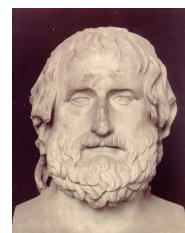
Tragédia szerzők

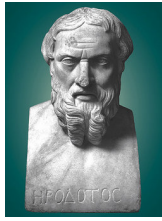
Aiszkülosz
(525-456)

Szophoklész
(497/95-406)

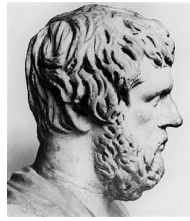
Euripidész
(480-406)

Hérodotosz

Thuküdidész

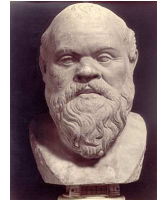
Xenophón

Történetírók

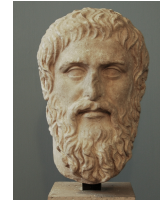
- **Hérodotosz** (484-425): *A görög perzsa háború*
- **Thuküdidész** (460/55-400): *A peloponnészoszi háború*
- **Xenophón** (431-354): *Hellénika*

Filozófusok

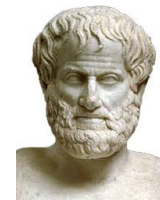
- **Szókratész** (470/69-399) Athén
- **Platón** (428/27-347) Athén
(Szókratész tanítványa)
- **Arisztotelész** (384-322) Sztageira
(Platón tanítványa)

Szókratész

Platón

Arisztotelész

Szofisták (legjelentősebbek)

- **Prótagorasz** (490-421) Abdéra
- **Gorgiasz** (485/80-380?)
Leontinoi (Szicília)
- **Antiphón** (470-411) sz. Rhamnus
→ Athén
- **Prodikosz** (465-395) Keósz
- **Hippiasz** (sz. 460) Élisz
(Peloponnészosz)

A szofisták **oktatói**, **szónoki**, **beszédírói** tevékenységére a klasszikus korban támadt igény. Okai:

- 1) politikai intézményrendszer: radikális (közvetlen) demokrácia (461 után);
- 2) bírósági gyakorlat → megnő a **retorika** („szónoklás”) jelentősége;
- 3) felsőbbfokú műveltség és iskolázottság iránti igények (matematika, asztronómia, meteorológia, teológia, zene, irodalom, törvénykezés, jog, politika, művészetek).

Eszmetörténeti, kultúrtörténeti jelentőségük:

- 1) a **természet** tanulmányozása helyett **az emberi élet (társadalom)** és a gyakorlati élet felé fordulás (fő képzési terület: a szónoklás, érveléstechnika; politika és etika)
- 2) „kommunikációs forradalom” (Boros Gábor (szerk.): *A filozófia*, 65.o.):
 - elterjednek a vita és a meggyőzés retorikai technikái
 - az írásbeliség használatának megváltozása

- a nyelv jelentőségének (grammatika) felfedezése és alakzatainak elemzése.

A **preszókratikus filozófusok** sem „szobatudósok” voltak; amellet, hogy lefektették az európai tudomány és filozófiai spekuláció alapjait (csillagászat, matematika, meteorológia, fizika, biológia) közülük sokan **gyakorlati férfiak is voltak** (mérnöki, politikai, katonai, üzleti tevékenységeket folytattak).

- **Thalész** nevéhez számos mérnöki tevékenység kapcsolódik (a piramisok magasságának megmérése, a Halüsz folyó eltérítése) (KRS 79, 66); politikai tanácsot adott az ión városoknak (KRS 65); létrehozta az első monopóliumot olajsajtólók felvásárlásával (KRS 73).
- **Anaximandrosz** rajzolta meg az első térképet, szerkesztett egy éggömböt és egy napforduló mérőt (*gnómón*) (KRS 94, 98).
- **Hérakleitosz** fivére javára lemondott a királyságról (KRS 191).
- **Püthagorasz** vallási közösséget alapított szigorú életvezetési szabályokkal (KRS 269-271, 275-276); összetűzésbe került Különnal, a türannosszal, és tanítványaival menekülni kényszerült (KRS 267, 268); a nőket egyenrangúaknak tekintette a férfakkal (KRS 269-270, 278).
- **Parmenidész** a püthagoreus Ameinasz követője volt életmódjában, és törvényeket hozott Elea számára (KRS 287).
- **Zénón**, Parmenidész tanítványa meg akarta dönteni Nearkhosz (vagy Démülosz) türanniszát, és amikor elkapták, és kínzással rá akarták venni, hogy árulja el társai nevét, leharapta a saját nyelvét, és a türannosz arcába köpte (DK 29 A 1-2, A 7).
- **Melisszosz**, Parmenidész tanítványa hadvezér volt Szamosz Athén ellen folytatott háborújában (440), és legyőzte a Periklész vezette athéni flottát.

A szofisták azonban elsősorban a **demokrácia korában fontos politikai, gazdasági, retorikai kompetenciákat tanítottak**:

- **Prótagorasz** szerkesztette Thurioi alkotmányát (SZF, 9 = DK 80 A 1); érvelőversenyeket tartott (SZF, 11 = DK 80 A 1), és elsőként tanított fizetségért, mondván, hogy amiért fizetünk, többre tartjuk annál, amit ingyen kapunk (SZF, 12 = DK 80 A 2); nem szakismereteket oktatott, hanem járatossá tette tanítványait gazdasági ügyekben és politikai ambíciókban (SZF, 12 = DK 80 A 5).
- **Gorgiasz** a görögök összefogására buzdított a barbárok (médek, perzsák) ellen egy olümpiai szónoklatában (SZF, 23 = DK 82 A 1); a retorika (szónoki beszéd) megalapítója volt, tankönyvet is írt (SZF, 24-25 = DK 82 A 1-4); Leontinoi követeként rábeszélte az athéniakat, hogy kössenek szövetséget városállamával a szürakusziak ellen (SZF, 25 = DK 80 A 4); tanítványa, Iszokratész tudósítása szerint a retorika oktatásával nagyobb vagyona tett szert, „mint emberemlékezet óta bárki más” (DK 82 A 18).

További olvasmányok:

G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*. Osiris, Budapest, 2003, 7-34.

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek a klasszikus kor fontos történelmi eseményei és kiemelkedő alakjai?
2. Mivel foglalkoztak a szofisták, és miért volt rájuk szükség a demokrácia korában?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen gyakorlati tevékenységeket folytattak a szofisták? Mi a különbség e tekintetben köztük és a preszókratikus filozófusok között?

4. TÉMA

2. Lecke

A szofisták társadalmi
és filozófiatörténeti
megítélése

5 – 10
PERC

A szofisták társadalmi megítélése

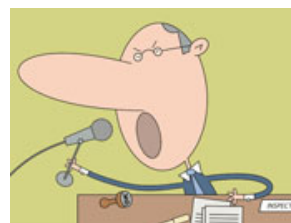
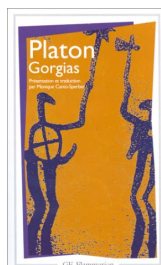
A szofisták megítélése az V.
századi Athénban **ambivalens** volt;
hasonló ehhez ma:

a) „értelmiségi” (pozitív
konnotáció)

b) „entellektüel” (negatív):
olyan valaki, aki okosabbnak véli
magát, mint amilyen, vagy aki
tudását kétes célok szolgálatába
állítja.

szofisztész (gör.)
„szakértő,
hozzáértő,
tudó(s), bölcs” – a
szophosz (gör.)
„tudó(s), bölcs”
szinonímája

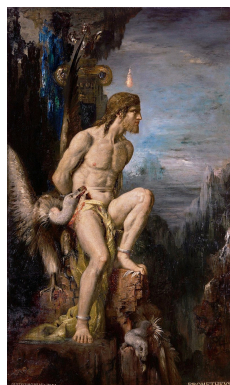
- Platón, Xenophón és Arisztotelész szerint a hamis látszatkeltés mesterei;
- azt sem nézték jó szemmel, hogy pénzért tanítottak.

„A szofisták félrevezetés céljából beszélnek és fizetségért írnak, még véletlenül sem azért, hogy másokon segítsenek. Általuk ugyanis eddig még senki sem lett bölcs, de ezután sem lesz, hanem ők már azzal is beérik, hogy szofistának hívják őket, ami azonban szégyennek számít a derék ember szemében. Azt tanácsolom tehát, hogy őrizkedjünk a szofisták tanításaitól, ellenben a filozófusok gondolatait tiszteljük” (Xenophón: *Kürosz nevelkedése*. Ford. Stegier Kornél, SZF, 8.o.)

- Van olyan nézet (és már az ókorban is megjelent), miszerint a szofisták rossz híréért Platón felelős, aki az általa művelt filozófia konkurrensének tekintette őket. Platón ugyanis számos dialógusában (*Gorgiasz*, *Prótagorasz*, *Az állam* I.-II. könyv, *Euthüdemosz*) szofistákkal vitatkozva ábrázolja Szókratészt, ahol a vitában általában alul maradnak. A *szofista* című dialógusában pedig élesen szembeállítja a valódi filozófiával.

„Úgy vélem, hogy a szofista elnevezés valamiképpen mindig becsmérlő értelmű, és véleményem szerint Platón volt az, aki leginkább föllépett azok ellen, akiket ezzel a névvel illetett. Ennek oka, hogy a tömeget és kortársait megvetette. De látni való, hogy használta ő ezt az elnevezést a legnagyobb dicséretként is. Hiszen az istent, akit a legbölcsebbnek tart és akinek a körében minden igaz, valahol így nevezi: »tökéletes szofista«” (Ariszteidész 46. Ford. Kövendi Dénes, SZF, 7.o.).

- A „szofista” illetve a „szofisztika” kifejezések azonban már az V. században (Platón működését megelőzőleg) is hordoztak negatív konnotációkat:

Gustave Moreau
(1826-1898) Prométheusz

Aiszkülosz: *Leláncolt Prométheusz* 944: (Hermész Prométheuszhoz:)
„te, a szofisztész, aki vétkeztél az istenek ellen.”

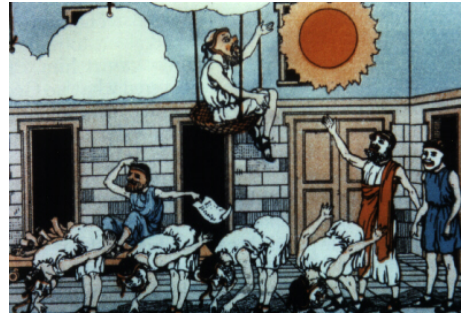
Arisztophanész: *Felhők* 1111:

„Szókratész:

Ügyes szofistát faragok belőled!

Pheidippidész:

Úgy érted, egy szegény, sápadtarcú
ördögöt?”

Arisztophanész: *Felhők* (illusztráció)

- A negatív (bár ambivalensen az) társadalmi megítélés oka valószínűleg **politikai jellegű**:
 - a demokratikus Athénban (az általános iskolai szint felett) nem voltak oktatási intézmények, a felsőbb szintű nevelés vagy művelődés közös társadalmi ügy és érdek volt; pénzt kérni ezért egyfajta **elitista** magatartásnak minősült;
 - a szofisták többsége **nem rendelkezett athéni polgárjoggal** (a görög gyarmatokról származtak); viszont komoly befolyásra tehettek szert tanítványaik révén az athéni **politikai** életben; ezért tevékenységhez a szabad athéni polgárok a saját szemszögükből nézve joggal viszonyultak fenntartásokkal.

A szofisztika mint filozófiai irányzat

- Általános **kultúraformáló szerepük** (hivatásos nevelők), tevékenységük szerteágazó volta, az általuk közvetített ismeretek széles köre, valamint a filozófusok (Platón, Arisztotelész) **negatív megítélése** miatt a modern recepció történetében kérdésessé vált, mennyiben tekinthetők a szofisták filozófusoknak.
- Ugyanakkor kétségtelen, hogy:
 - 1. vitapartnerekként fontos szerepet játszanak a filozófia **önmeghatározásának** folyamatában;
 - 2. a kérdés-felelet formában zajló („dialektikus”) diskurzus révén alapvetően változtatták meg a filozófia **módszerét**;

- 3. a két, legnagyobb szofistának (Prótagorasz, Gorgiasz) vannak filozófiai (ismeretleméleti, metafizikai, etikai) szempontból érdeemes és releváns tanításai; Platón ezért is vitázik velük, ti. Szókratész alakján keresztül (nem csak azért, mert saját konkurrensének tekintette őket).

További olvasmányok:

G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*. Osiris, Budapest, 2003, 35-56.

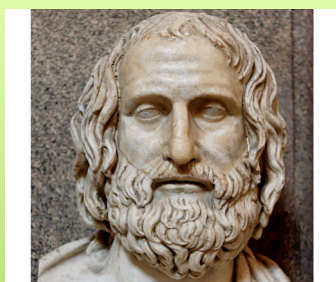
Ellenőrző kérdések:

1. Milyen volt a szofisták társadalmi megítélése az V. században és miért?
2. Miért nem tekintette őket filozófusoknak Platón és Arisztotelész?
3. Mennyiben járultak mégis hozzá a filozófia fejlődéséhez?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért félrevezető a szofistákat „vádortanítókként” megjelölni?

4. TÉMA

3. Lecke

Prótagorasz (Abdéra)

(kb. 490-421)

15 – 20
PERC

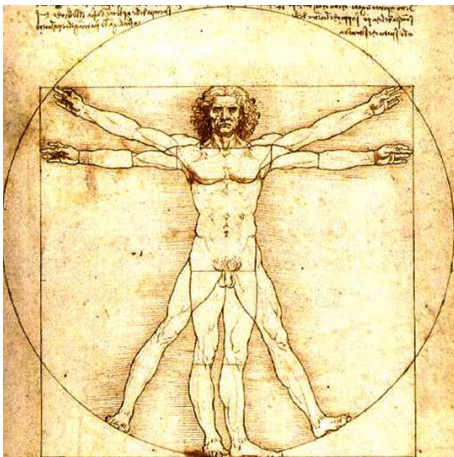
- Prótagorasz a leghíresebb szofista volt, aki elsőként jelent meg Athénban, elsőként nevezte magát ennek, és kért (borsos) fizetséget a tanításaiért. Jó ismeretségben lehetett Periklészszel, mert ő bízhatta meg az új görög gyarmat, Thurioi (Dél-Itália) alkotmányának létrehozásával.
- Számtalan művének címei sokoldalú érdeklődésről tesznek tanúbizonyságot (pl. *A vita mestersége, A küzdelemről, A tudományokról, A kormányzatról, Ellenvetések, Igazság, Az istenekről*, stb.), ám ezek egyike sem maradt fenn; tanításairól a preszókratikus filozófusokhoz hasonlóan csak töredékek maradtak fenn, összefüggéseiket is csak ezekből tudjuk rekonstruálni.
- Érvelőversenyeket tartott, bevezette a kérdés-felelet formájában zajló filozófiai párbeszédet, kitűzött témákkal kapcsolatban bizonyítási módszereket alkalmazott, és megkülönböztette a mondatok fajtáit illetve a főnevek nemeit.
- Egyes források szerint *Az istenekről* című művének felolvasása miatt Athénban „istentelenségért” beperelték; ez azonban nem bizonyos, amint a

per kimenetele sem. Hasonlóképp kétséges, hogy ez után (vagy bármikor máskor) hajótörést szenvedett volna.

- **Legfontosabb, fennmaradt tanításai:**

- *homo mensura* tétel („az ember a mérték”) (DK 80 A1, A14, A21a, B1)
- mindennel kapcsolatban két, egymással ellentétes állítás lehetséges/egyformán erős érvek és ellenérvek állíthatóak (DK 80 B6a, A20)
- „a gyengébb érvet erősebbé tenni” (DK 80 A21, B6b)
- hamis beszéd/ellentmondás nem lehetséges (DK 80 A19)
- „az istenekről nem tudhatom sem azt, hogy vannak sem azt, hogy nincsenek” (DK 80 A1, A2, A23, B4) (*Az istenekről*)
- „a tanítás rátermettséget és gyakorlatot igényel” (DK 80 B3); sem a mesterség tanulás nélkül, sem a tanulás mesterség nélkül nem létezik.

Homo mensura tétel

„Minden dolognak mértéke az ember; a létezőknek hogy léteznek, a nemlétezőknek, hogy nem léteznek” (DK 80 B 1; SZF, 18.o.).

Más fordításban:

„Minden dolognak mértéke az ember; a létezőknek hogy hogyan léteznek, a nemlétezőknek, hogy hogyan nem léteznek” (G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*, 109.o.).

A fordítások különbsége a görög létige eltérő jelentésein (egzisztenciális illetve predikatív) alapul.

1. egzisztenciális: „van, létezik”

2. „ilyen vagy olyan (van)”

Vö. Kerferd: I.m. 111, 119-120.

Értelmezései:

1.) „objektivista” (G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*, 111.o.), vagy „extrém realista”:

E szerint például ha valaki egy adott pillanatban ugyanazt a mézet édesnek érzékeli, valaki más pedig keserűnek, akkor ennek magyarázata az, hogy a méz *egyszerre* édes és keserű.

„Azt mondja, hogy az összes jelenség rendezőelvi (*logosz*) az anyagban vannak meg, és így az anyag önmagában képes arra, hogy mindazzá váljon, ami ki-k számára látszik.” (Sextus Empiricus DK A 80 A

Ontológiai következménye:

- A **valóság** (itt: anyag) ellentmondásos minőségekkel rendelkezik.

Ismeretelméleti következménye:

- Nem szerezhető róla racionális (ellentmondásmentes) ismeret; nem lehet róla racionális módon vitatkozni (az ellentmondó nézetek közül választani).

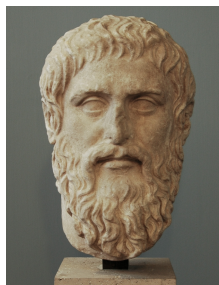
Cáfolat:

Az ún. *peritropé* („visszafordítás”) érv:

A tézis tehát evidensen **önmagát cáfoló**. (Ha a tézist önmagára alkalmazzuk, akkor az következik, hogy hamis.)

„Minden képzetet nem lehet igaznak tartani, minthogy vissza lehet fordítani a dolgot, miként ezt Démokritosz és Plátón, Prótagorasznak ellentmondva, megmutatták. Mert ha minden képzet igaz, akkor **az is igaz** – ha képzetünkben felbukkan –, **hogy nem minden képzet igaz**, s így hamisnak bizonyul az állítás, hogy minden képzet igaz.” (Sextus Empiricus DK A 80 A 14, in Kerferd: *A szofista mozgalom*, 135.o. vö. SZF, 14.o.)

2) „szubjektivista” (G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*, 110-111.o.), vagy relativista, vagy fenomenalista:

„Tehát nem azt mondja-e ezzel, hogy amilyennek megjelenik **nekem** minden egyes dolog, olyanként létezik is a **számomra**, amilyennek pedig **neked** jelenik meg, **számodra** olyanként is létezik? Ember vagy te is, meg én is ... Tehát, amikor ugyanaz a szél fúj, ugye egyikünk fázik, másikunk meg nem? ... Mármint, vajon magát a szelet önmagánál fogva mondjuk hidegnek vagy melegnek, vagy elfogadjuk Prótagorasz állítását, amely szerint aki fázik, **annak** hideg, aki pedig nem, **annak** meg nem?” (Plátón: *Theaitétosz* 151e, 152b = SZF 18.o., DK 80 B 1)

Ennek értelmében vagy nem is beszélhetünk arról, hogy a szél *önmagában* (az érzékelőtől függetlenül) bármilyen volna, vagy érzéki minősége soha nem független az érzékelőktől.

Ontológiai következménye:

- A valóság nem független az érzékelőtől. → Csak **jelenségek** (számunkra való valóság) léteznek (**fenomenalizmus**).
- → Nincs **objektív** („transz-szubjektív”) valóság (vagy legalábbis ilyenként nem hozzáférhető számunkra).

Ismeretelméleti következménye:

- Az érzékelés (v. ítélet) tévedhetetlen („infallibilis”); ismeretelméleti **relativizmus vagy szubjektivizmus**.

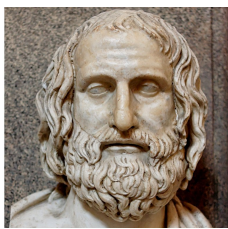
Cáfolat:

- A *peritropé* érv a tézis ilyen értelmezése mellett nem alkalmazható vele szemben: ugyanis ebben az értelmezésben a tézis nem tart számot univerzális igazságtartalomra, vagyis **nem fordítható önmagával szembe**.

„Nyilvánvalóan nem mond ellent egymásnak az a két állítás, hogy valami ilyennek tűnik egyvalakinek, de nem tűnik ilyennek másvalakinek. [...] Ha Prótagorasz azon az állásponton volt, hogy a szél önmagában, észlelésemtől függetlenül létezik, hidegsége azonban csak számomra, aki éppen hidegnek érzi, akkor tételében semmi ellentmondás nincs, következésképpen a *peritropé*-érv nem érvényes rá” (G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom*, 134-135.o.).

- Ebből azonban (cáfolat ide vagy oda) az következne, hogy racionálisan nem dönthetünk egymásnak ellentmondó észlelések/ítéletek/vélemények között: az egyik épp olyan igaz valaki *számára*, mint egy másik valaki más *számára*. Ez esetben tehát minden ítéletet/véleményt egyformán igaznak kellene elfogadnunk.
- Ám Prótagorasz (mint elit tanító) nem fogadhatja el ezt a következményt; milyen alapja marad rá akkor, hogy magát bölcsőbbnek tekintse bárki másnál (és pénzt kérjen a tanításaiért)?

A valóságra vonatkozó vélemények kritériuma az igazság helyett itt

pragmatikus (a

hasznosság):

→ a retorika szerepe;

„kommunikációs forradalom”.

„a beszéd nem leírja a valóságot ..., hanem alakítja”
(Boros Gábor (szerk.): *A filozófia*, (Bene László) 60.o.)

„PRÓTAGORASZ: Mert hogy én azt állítom, hogy az igazság úgy van, ahogy írtam: **ki-ki közülünk mértéke annak, ami van és ami nincs**; s épp abban különböznek az emberek ezerszeresen, hogy más-más dolgok **látszanak és vannak** az egyik és a másik ember számára. **S távol álljon tőlem, hogy azt mondjam: bölcs ember és bölcsesség nem létezik**, dehogyan: én bölcsnek nevezem azt az embert, aki képes megváltoztatni azt, ami valakinek **rossznak** látszik, és **valóban** rossz, és eléri, hogy az **jónak látszék, és jó legyen** az illető számára. [...] Olyan még nem volt, hogy hamisan vélekedő embertársát bárki más igaz véleményekre vezette volna, mert egyszerűen lehetetlen, hogy az ember olyasmit véljen, ami nincs [...] Az viszont szerintem előfordul, hogy valakinek káros lelkiállapota miatt a véleményei is károsak, és egy jótét lélek eléri, hogy ő is **hasznosan** vélekedjék. Ezeket a véleményeket egyesek ... igaznak nevezik, én pedig azt állítom, hogy némely vélemények ugyan jobbak másoknál, ám semmiképp sem igazabbak.” (Platón: *Theaitétosz* 166 d – 167 b)

- Ennek megfelelően azonban a cáfolat sem logikai, hanem **pragmatikus**:

„SZÓKRATÉSZ: Úgy általában igen megragadott, hogy minden egyes ember számára valóban úgy van, ahogyan az neki tűnik; csak a legelején csodálkoztam, hogy – teszem azt – miért nem azzal kezdte *igazságát*, hogy «minden dolog mértéke a disznó» vagy a «pávián» vagy még egy ennél is képtelenebb, érzékelésre képes lény. Ezáltal gúnyosan és megvetőleg már az elején a tudomásunkra hozta volna, hogy hiába csodáljuk isteni bölcsességét, ő okosság dolgában történetesen még az ebihalnál sem jobb, nemhogy bárki emberfiánál. [...] Mert ha minden egyes ember számára igazak érzéki ítéletei, ha az egyik ember benyomásait a másik nem ítélné meg jobban, s arra sem lesz jogosult, hogy más véleményét megvizsgálja, hogy az igaz-e vagy hamis, [...] **hogyan van hát akkor, barátom, hogy Protagorasz nagy bölcsességében méltányosnak tarthatta, hogy másokat csinos fizetség fejében tanítson**, minekünk meg tudatlanságunkban hozzá kellett fordulnunk, pedig hát ki-ki saját bölcsességének a mértéke?” (Platón: *Theaitétosz* 161 c -e, ford. Bárány István.)

„Hogy is ne mondanánk, hogy ez biz mérő demagógia Protagorasz részéről?” (u.o.)

További olvasmányok:

A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Összeállította és az utószót írta: Steiger Kornél. Atlantisz, Budapest, 1993, 9-21.

G.B. Kerferd: *A szofista mozgalom.* Osiris, Budapest, 2003, 57-59, 106-138.

Ellenőrző kérdések:

1. Mit tudunk Prótagorasz életéről, tevékenységeiről és tanításairól?
2. Mit mond ki a *homo mensura* tétel, és milyen értelmezései léteznek?
3. Hogyan cáfolható a két, alapvető értelmezés?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Hogyan kapcsolódik a *homo mensura* tételhez az a tanítás, hogy nem lehetséges hamis állítás/ellentmondás?
2. Hogyan kapcsolódik hozzá, hogy „mindennel kapcsolatban két, egymással ellentétes állítás lehetséges”?